

ТЛУМАЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Харків
«Фоліо»
2018

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ СЛОВНИКОМ

Будова словникової статті

1. У реєстрі словника слова розміщені за алфавітом. Усі, крім односкладових, слова подаються з наголосом — одним або двома (**абéтка, гра́ба́р**). Також наголоси позначаються у формах відмінюваних слів (**гонча́р, -я́**).

2. Іменники подаються у формі називного відмінка однини, зазначається закінчення родового відмінка однини (або множини), наприклад: **абсу́рд, -у, ч.; а́рмія, -ї, ж.; пасови́ще, -а, с.**

У називному відмінку множини подаються іменники, які взагалі не мають однини або вживаються переважно у множині. У першому випадку після називного відмінка наводиться лише форма родового відмінка множини, наприклад: **са́ни, -не́й, мн.** У другому випадку, крім родового відмінка множини, вказуються форми називного і родового відмінків однини, наприклад: **шка́рпе́тки, -ток, мн. (одн. шка́рпе́тка, -и, ж.).**

Вказується рід іменника: *ч.* — чоловічий; *ж.* — жіночий; *с.* — середній.

Позначаються всі випадки чергування голосних, наприклад: **чо́вен, човна́; мо́ріг, -рогу.**

Якщо родовий відмінок іменника чоловічого роду має два закінчення (-а і -у), то подаються вони обидва: **ста́л, стола́ і сто́лу, ч.**

Якщо закінчення родового відмінка іменника залежить від його значення, то слово подається таким чином:

алма́з, ч. 1. род. -у. Прозорий, звичайно безбарвний мінерал і коштовний камінь, що блиском і твердістю перевищує всі інші мінерали. 2. *род. -а.* Тонкий осколок цього каменя, вставлений в оправу з ручкою, що вживається для різання скла.

При невідмінюваних іменниках ставиться позначка *невідм.,* наприклад: **айкідо́, невідм., с.**

3. Прикметники подаються у називному відмінку чоловічого роду в повній формі, наприклад: **сві́жий, -а, -е.**

4. Кількісні числівники подаються як іменники і супроводжуються відповідними граматичними позначками, наприклад: **сто, ста, числ., кільк. кількадеся́т, -ти і -тьох, числ., не означ. — кільк.** Порядкові числівники подаються як похідні від

кількісних у називному відмінку чоловічого роду в повній формі, наприклад: **десятий**, -а, -е.

5. Займенники подаються із позначкою *займ.*,значається розряд займенника. Відмінювані займенники подаються у називному відмінку із наведенням усіх необхідних відмінкових та інших родових форм, якщо вони їх мають. Наприклад: **дехто**, дéhoго, *займ.*, *неознач.*

6. При дієсловах наводяться їхні основні форми. До особових дієслів подаються форми 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього часу (дієслів недоконаного виду) або майбутнього часу (дієслів доконаного виду):

тесáти, тешу́, тéшеш, *мн.* тéшуть, *недок.*

убілі́тися, убілю́ся, убіли́шся, *док.*

При дієсловах, що не мають форми 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу, а також при дієсловах із кінцевим *-ся* наводиться лише форма 3-ї особи однини:

руні́тися, -ітьс́я, *недок.*

До безособових дієслів додається форма 3-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу, наприклад:

смерка́ти, -а́є, *недок.*, **сме́ркнути**, -не; *мин. ч.* сме́ркло і сме́ркнуло, *док.*

Позначається вид дієслова — *док.* або *недок.*

При дієсловах, що вживаються з прямим додатком, ставиться позначка *перех.*

запи́тувати, -ую, -єш, *недок.*, **запита́ти**, -аю́, -а́єш, *док.*, *перех.* і *без додатка.*

Пасивний стан дієслова розкривається в самому тлумаченні:

розвива́тися, -а́юся, -а́єшся, *недок.*, *пас. до розвива́ти.*

Видові пари дієслів наводяться в одній статті. Спочатку подається форма недоконаного виду, наприклад:

пого́джувати, -ую, -уєш, *недок.*, **пого́дити**, -джу, -иш, *док.*

В одній статті також наводяться дієслова недоконаного виду з різними структурними суфіксами:

затемнювати, -ую, -юєш і **затемні́ти**, -яю́, -я́єш, *недок.* **затемні́ти**, -мні́, -ні́ш, *мн. затемні́ть*, *док.*, *перех.*

Варіанти дієслів, що починаються на **в**, подаються з одночасним зазначенням їхніх варіантів на **у**. Наприклад:

вга́чувати (уга́чувати), -ую, -уєш, *недок.*

вгати́ти (угати́ти), вгачу́, вгати́ш, *док.*, *перех.*

7. Іменники, числівники, прислівники, прийменники також подаються із зазначенням варіанту на **у: убійство (вбійство), углиб (вглиб)**.

8. Слова-омоніми подаються в окремих статтях із позначкою арабськими цифрами біля слова вгорі:

орден¹, -а, ч. Почесна відзнака, нагорода за військові, трудові або інші заслуги. *Орден пошани.*

орден², -у, ч. 1. Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом. *Лівонський орден.* 2. *заст.* Назва деяких таємних товариств, об'єднань. *Масонський орден.*

9. Прислівники, прийменники, сполучники, частки і вигуки відповідно наводяться з позначками *присл., прийм., част., спол., виг.*

Переважну більшість лексем української літературної мови становлять слова стилістично нейтральні, тобто такі, що можуть вживатися в будь-яких стилях писемної та усної мови. При таких словах ніяких позначок не поставлено.

До слів розмовного типу дається позначка *розм.* При різновидах розмовної лексики залежно від їхнього стилістичного забарвлення подаються позначки *вульг.* — вульгарне слово; *жарт.* — жартівливе слово; *ірон.* — іронічне слово; *зневажл.* — зневажливе слово; *лайл.* — слово, що вживається як лайка.

Слова, що вживаються як терміни, наводяться без стилістичного позначення. Сфери їхнього вживання розкриваються в тлумаченні цих слів. Відсутність же такого розкриття у тлумаченні передбачає використання відповідного галузевого позначення (*мед., хім., рел., мор., геогр.* тощо). Якщо ж слово вживається в близькому значенні в кількох галузях, то при ньому ставиться позначка *спец.*

Архаїчні слова наводяться з позначкою *заст.*, діалектна лексика позначається як *діал.*

Тлумачення слів у словнику

1. Різні значення слова відокремлюються одне від одного арабськими цифрами, а відтинки значень подаються через дві скісні риски (//).

2. У словниковій статті стисло розкривається значення слова та його відтінків. Наприклад:

фонтан, -а, ч. 1. Струмінь води, який б'є вгору або витікає під тиском, а також спеціальний прилад, що забезпечує викидання води, і споруда, що його обрамляє. // *чого, який.* Про масу чого-небудь, що із силою піднімається вгору. *Нафтовий фонтан.*

3. Іноді як додатковий елемент при тлумаченні слова подається слово з протилежним значенням:

жінка, -и, ж. 1. Особа жіночої статі. Прот. *чоловік.* *Вродлива жінка.* 2. Dorосла, на відміну від маленької дівчинки. *Стати жінкою.* 3. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. *Піти в гості разом із жінкою.*

4. Вживання прислівників, які походять від прикметників, у значенні присудкових слів наводиться як окреме значення. Наприклад:

нічичірк, *присудк. сл., розм.* Мовчати, ні на що не реагувати.

5. Складні одиниці термінологічної лексики та фразеологічні вирази подаються у словнику після позначки ◇. Наприклад:

пляма, -и, ж. 1. Частина якої-небудь поверхні, що виділяється своїм забарвленням, кольором, освітленням. ◇ **Сонячні плями** — тимчасові утворення на поверхні сонця, що видаються темними плямами.

6. До переважної більшості реєстрових слів подаються як ілюстрації словосполучення або речення, зафіксовані в лексичних джерелах різних стилів (художня література, мова науки, засобів масової інформації, живе мовлення).

Умовні знаки в словнику

◇ — вживається для відокремлення номінативно-термінологічних словосполучень, фразеологізмів та інших стійких сполучень слів.

// — вказує на відтінок значення слова.

При укладанні словника були використані такі джерела:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — Київ—Ірпінь: Перун, 2002.
2. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. — Москва: Азъ, 1994.
3. Орфографічний словник української мови: 4-те вид., випр. й доп. — К.: Довіра, 1994.
4. Словник іншомовних слів / Укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К.: Наукова думка, 2000.
5. Словник синонімів української мови: У 2-х томах. — К.: Наукова думка, 1999.
6. Словник української мови. В 11-ти томах. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
7. Тлумачний словник української мови / Укладачі Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. — Х.: Синтекс, 2002.
8. Український правопис. — К.: Наукова думка, 1993.

А

абажур, -а, ч. Затінок різної форми і з різного матеріалу на лампу (свічку і т. ін.) для захисту очей від світла або для зосередження світла в певному напрямі. *Зелений абажур.*

абат, -а, ч. 1. Глава католицького чоловічого монастиря; ігумен. 2. У Франції — католицький священник.

абатство, -а, с. Католицький монастир із належними йому володіннями.

абвер, -а, ч. Орган військової розвідки та контррозвідки Німеччини в 1919—1944 рр. *Агенти абвера.*

абетка, -и, ж. 1. Сукупність літер, прийнятих у писемності якої-небудь мови і розміщених у певному усталеному порядку; алфавіт, азбука. *Розташовувати прізвища за абеткою.* 2. Книжка для початкового навчання грамоти; буквар. *Навчатися за абеткою.*

абй, *спол.* 1. Починає підрядні речення умови; коли б лише, тільки б. *Аби була шия, а ярмо знайдеться.* 2. Починає підрядні речення мети. 3. Виступає на початку підрядних додаткових речень; щоб. 4. *діал.* Починає підрядні речення допустові; хоча б, хоч би.

абонемент, -а, ч. 1. Право користуватися, за плату чи безплатно, чим-небудь (телефоном, місцем у театрі, книжками з бібліотеки і т. ін.) протягом певного часу. 2. Документ, що посвідчує це право. *Театральний абонемент.*

абонент, -а, ч. Той, хто користується абонементом. *Телефонний абонент.* // Юридична чи фізична особа, яка ко-

ристується послугами телерадіомовлення на договірних засадах.

абонентський, -а, -е. Вид зв'язку між абонентами (організаціями, окремими особами і т. ін.) шляхом безпосереднього двостороннього обміну телеграфними повідомленнями. *Абонентський зв'язок.*

абревіатура, -и, ж. 1. Складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення, напр.: *ГЕС (гідроелектростанція).* 2. Знаки скорочення нотного письма.

абсолю́т, -у, ч. В ідеалістичній філософії — вічна, незмінна, нескінченна першооснова Всесвіту (дух, ідея); у релігії — Бог. // Що-небудь самодостатнє, безвідносне, нічим не зумовлене. *Зводити в абсолют власну думку.*

абсолютиза́ція, -ї, ж. Визнання чого-небудь безвідносно, винятково значущим, самодостатнім, зведення чого-небудь в абсолют; доведення до абсолюту. *Абсолютизація поглядів.*

абсолюти́зм, -у, ч. Форма правління державою, за якої верховна влада повністю належить одній особі — монархові; самодержавство. *Країни абсолютизму.*

абсолютний, -а, -е. 1. Безвідносний, узятий поза зв'язком, без порівняння з чим-небудь; безумовний. 2. Цілковитий, повний; необмежений. *Абсолютна більшість.* ◇ **Абсолютна величина́ [дійсного] числа́**, *мат.* — саме число, взяте без знака плюс або мінус. **Абсолютна вологість повітря**, *фіз.* — кількість водяної пари в грамах, що міститься в даній момент в 1 м³

повітря. **Абсолютна додаткова вартість**, ек. — додаткова вартість, створювана подовженням робочого дня за межі необхідного робочого часу.

Абсолютна ідея, філос. — те саме, що **абсолют**. **Абсолютна істина**, філос. — об'єктивна реальність, що пізнається через ряд відносних істин. **Абсолютний нуль**, фіз. — найнижча температура (– 273,16 °C), за якої припиняється тепловий рух молекул у тілі. **Абсолютна [земельна] рента**, ек. — рента, яку одержує землевласник з усіх ділянок землі, незалежно від їх родючості або вигідності розташування щодо ринків збуту. **Абсолютна температура**, фіз. — температура, що вимірюється від абсолютного нуля.

абстрактний, -а, -е. 1. Який виник унаслідок абстрагування; прот. *конкретний*. 2. Що ґрунтується на абстракції (у 1 знач.), схильний до абстрагування. *Абстрактне мислення*. Відірваний від дійсності, від життя. ◇ **Абстрактна лексика** — слова на означення якостей, властивостей, станів, відчуттів, категорій мислення, духовної та матеріальної культури.

абсурд, -у, ч. Безглуздя, нісенітниця. *Доводити до абсурду*. ◇ **Театр (драма, література) абсурду** — драматургія, література, що представляють світ як хаос, відображають песимізм, передчуття загибелі і т. ін.

абсцес, -у, ч. Місцеве скупчення гною у тканинах тіла внаслідок запалення; гнояк, нарив. *Наслідки абсцесу*.

авангард, -у, ч. 1. Війська, що йдуть попереду головних сил. *Атакувати*

авангард противника. 2. *перен. Найпередовіша, найсвідоміша частина певної суспільної групи, яка веде за собою решту. Молодіжний авангард.* **авангардизм**, -у, ч. 1. Прагнення якої-небудь суспільної групи до провідної ролі в чому-небудь. 2. Загальна назва різних течій у мистецтві ХХ ст., відмінних від реалізму, які шукають нові форми художнього вираження.

авантюра, *рідко авантюра*, -и, ж. 1. Ризикований, непевний захід, дія, справа, розраховані на випадковий успіх. *Вдаватися до авантюри*. 2. *заст.* Пригода.

авантюрист, -а, ч. 1. Той, хто схильний до авантюризму; пройдисвіт. 2. *заст.* Шукач пригод.

авéрс, -у, ч. Лицьовий бік монети чи медалі.

авіанóсець, -сця, ч. Військовий корабель з майданчиком для зльоту й посадки літаків, а також ангарами для них. *Знищити ворожий авіаносець*.

авіатор, -а, ч. Той, хто займається польотами, авіацією (у 1 знач.); той, хто керує літаком; льотчик. *Відомий авіатор*.

авіація, -ї, ж. 1. Теорія і практика пересування в повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря. *Опанувати авіацію*. 2. Сукупність літальних апаратів; повітряний флот. *Вітчизняна авіація*.

автентічний, аутентічний, -а, -е. Справжній, дійсний. *Автентичний текст*.

автобáн, -а, ч. Широка магістраль, призначена для швидкісного руху автомобілів. *Міжміський автобан*.